

Andrzej Kotecki

Odzyskana niepodległość medalami utrwalona

Niepodległość i Pamięć 24/2 (58), 271-296

2017

Artykuł został opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

Andrzej Kotecki

Muzeum Niepodległości w Warszawie

Odzyskana niepodległość medalami utrwalona

Część 1. Lata 1914–1939

Wybuch I wojny światowej stał się załęczkiem wielkich przemian na kontynencie europejskim. W chwili rozpoczęcia działań wojennych społeczeństwa państw – stron konfliktu zostały ogarnięte euforią wojenną. Nikt wówczas nie przypuszczał, że działania wojenne będą długotrwałe, wyniszczające i przyniosą daleko idące skutki w każdej dziedzinie życia, przede wszystkim w polityce i gospodarce. Wywarły one również ogromny wpływ na kulturę i stosunki społeczne.

Wojna toczyła się na wielu frontach, na całym kontynencie europejskim. Stojące naprzeciw siebie armie co rusz były podrywane do działań ofensywnych. Ale był jeszcze jeden front, a może nawet kilka. Jego okopami były gabinety polityków oraz codzienne życie społeczeństw. Na tych niewidocznych polach toczyła się walka dyplomatyczna oraz kulturalna i propagandowa.

Naród polski, znajdujący się pod władzą trzech zaborców, musiał stanąć po obu stronach frontu. Z jednej strony pod sztandarami cara, czyli państw Entanty. Z drugiej, po stronie kajzera i cesarza Austro-Węgier, czyli Państw Centralnych. W świadomości wielu Polaków, wojna ta stała się też owym wymodlonym przez Norwida starciem zaborców, które w rezultacie przyniosło niepodległość i odrodzenie Rzeczypospolitej 11 listopada 1918 roku.

W trakcie działań wojennych, wydarzenia i rocznice historyczne były w różny sposób upamiętniane. Jedną z form to medale, których emitentem były różne grupy i organizacje społeczne. Inspirację stanowiły rozmaite pobudki o podłożu patriotycznym. Przykładem może tu być medal wydany już w pierwszym roku wojny. Powstał w 1914 roku, nakładem Rosyjskiego Towarzystwa Społecznego w Petersburgu, pod hasłem *W braterstwie*

i łączności siła. Inicjatorem był przewodniczący Zarządu Miejskiego w Petersburgu, a zarazem z zamiłowania numizmatyk, Iwan Tołstoj. Projekt medalu wykonał Georgij Iwanowicz Małyszew, a ich produkcję powierzono zakładom medalierskim Augusta Żakara w Petersburgu. Został wybity dwustronnie, w dwóch wersjach materiału – w brązie i srebrze. Przynajmniej takie dwie wersje znajdują się w zbiorach Muzeum Niepodległości w Warszawie. Medal ten, nie bez trudności, został wprowadzony do obiegu. Przeszkodą było umieszczenie na awersie polskiego orła, z tego powodu cenzura carska przez rok nie wydawała zgody na jego rozpowszechnianie.

A.: Dwie postaci – siedzącego i stojącego mężczyzny. Po prawej stronie znajduje się napis w języku rosyjskim БРАТСКОМ/ ЕДИНИЗНИ/ СИЛА. W otoku napis w języku polskim 1914 W BRATERSKIEJ ŁĄCZNOŚCI.

R.: W części górnej znajduje się dwugłowy orzeł carski, a pod nim orzeł polski. Pośrodku widnieją napisy w języku polskim i rosyjskim РУСКИЕ/ БРАТЪЯМ – ПОЛЯКАМ – ROSJANIE – BRACIOM/ ПОЛАКОМ¹.

Zupełnie inny charakter ma medal wydany dla upamiętnienia rocznicy bitwy pod miejscowością Rokitna na Ukrainie. W połowie 1915 roku 2. szwadron 2. pułku ułanów Brygady Legionów Polskich przeprowadził w tym miejscu szarżę na okopy rosyjskie. Dowódcą tego oddziału był rotmistrz Zbigniew Dunin-Wąsowicz. Wydany medal upamiętnia tę bitwę,

¹ Podobne medale zostały przygotowane również dla Serbów i Belgów. M. Dubrowska, *Pamiętki I wojny światowej w Muzeum Historycznym m. st. Warszawy. Zbiór Krzysztofa Klingera*, Warszawa 1994, s. 32, poz. 22; *O niepodległą Polskę. Katalog zbiorów z lat 1914–1921*, opr. M. Pałaszewska, Muzeum Niepodległości w Warszawie, Warszawa 2005, s. 45–46, poz. 150; J. Strzałkowski, *Medale polskie 1901–1944*, Polskie Towarzystwo Archeologiczne i Numizmatyczne Komisja Numizmatyczna, Warszawa 1981, s. 78, poz. 276.

a zwłaszcza poległego w niej dowódcę oraz dwóch innych oficerów – Jerzego Topór-Kisielnickiego i Romana Włodka. Inicjatywa stworzenia tego medalu zrodziła się w gronie członków Naczelnego Komitetu Narodowego w Krakowie. Realizacji tego przedsięwzięcia podjęło się Centralne Biuro Wydawnictw NKN. Przygotowanie graficznej strony medalu powierzono Jerzemu Raszce. Zatwierdzony projekt został zrealizowany w wiedeńskim zakładzie braci Schneider.

A.: Na środku znajdują się trzy popiersia mężczyzn w mundurach, *en face*. Nad nimi widnieje półkolisty napis ROKITNA. Pod postaciami zostały wypisane daty i nazwiska 13 1915 VI/ Z. WĄSOWICZ/ J. KISIELNICKI R. WŁODEK.

R.: Scena batalistyczna z wyobrażeniem szarży ułanów².

W tym samym roku Krakowskie Towarzystwo Numizmatyczne uczciło fakt oswoobodzenia Lwowa spod okupacji rosyjskiej. Dla upamiętnienia tego wydarzenia, Jan Wysocki zaprojektował medal pamiątkowy. Również i on został wybity w Wiedniu.

A.: Całą powierzchnię wypełnia lecący orzeł w koronie, który w szponach trzyma herb miasta Lwowa. Pod nim znajduje się napis NA PAMIĄTKĘ/ OSWOBODZENIA/ LWOWA.

R.: Panorama miasta, pod którą znajduje się obramowany napis LWÓW, a poniżej herb miasta i data 22 VI 1915 r. Krawędź medalu jest karbowana³.

² M. Dubrowska, *Pamiętki...*, op. cit., s. 89–90. poz. 198; *O niepodległą...*, op. cit., s. 47, poz. 159; J. Strzałkowski, *Medale...*, op. cit., s. 83, poz. 310.

³ *O niepodległą...*, op. cit., s. 46, poz. 155; J. Strzałkowski, *Medale...*, op. cit., s. 82, poz. 307.

Toczące się działania wojenne każdego dnia przynosiły ofiary po obu stronach frontu, dotyczyło to także Polaków. Dla ich upamiętnienia, jeszcze podczas trwania działań wojennych powstał medal *Poległym na polu chwały*. Jego projekt, w roku 1915 przygotował Roman Lewandowski. Realizacja nastąpiła w kolejnym roku toczącej się wojny – 1916. Trzeba w tym miejscu podkreślić staranność wykonania tego medalu. Jego treść nawiązuje do dwu powstań – listopadowego i styczniowego oraz do roku 1914, czyli wybuchu wojny światowej.

A.: Symboliczna scena, w której nad ciałem mężczyzny pochyla się mityczna Minerva, składająca wieniec na piersi poległego żołnierza. Nad nimi znajduje się orzeł z rozpostartymi skrzydłami na tle wschodzącego słońca⁴. Tło dla tej sceny stanowi kolumna Zygmunta, wieże Zamku Królewskiego w Warszawie oraz maszerujące oddziały wojskowe. W $\frac{3}{4}$ obwodu znajduje się napis, którego wyrazy rozdziela korona: POLEGŁYM NA POLU CHWAŁY. U dołu wieniec.

R.: Na gładkim tle znajduje się wizerunek Matki Boskiej Częstochowskiej. Po lewej stronie umieszczono trzy daty roczne 1831/1863–1914. Napis dookoły: KRÓLOWO KORONY POLSKIEJ MÓDL SIĘ ZA NAMI⁵.

Tematyka, której medal był poświęcony przyczyniła się do jego popularności, co spowodowało kolejne jego emisje⁶.

⁴ Jest to wyraźne nawiązanie do symboliki Naczelnego Komitetu Narodowego.

⁵ M. Dubrowska, *Pamiętki...*, op. cit., s. 48, poz. 66; J. Strzałkowski, *Medale...*, op. cit., s. 85, poz. 321.

⁶ Por. M. Dubrowska, *Pamiętki...*, op. cit., s. 48, poz. 66; J. Strzałkowski, *Medale...*, op. cit., s. 85, poz. 321; A. Więcek, *Dzieje sztuki medalierskiej w Polsce*, Kraków 1972, s. 289, 292.

W drugim roku wojny miały miejsce istotne wydarzenia, które zasługiwały na utrwalenie ich w pamięci narodowej, m.in. poprzez emisję medali. 24 lipca 1916 roku Komitet Obywatelski powołał I Radę m. st. Warszawy złożoną z 90 przedstawicieli mieszkańców miasta. Pierwszym prezydentem miasta został Zdzisław ks. Lubomirski, a Przewodniczącym Prezydium Rady Miejskiej dr Józef Brudziński. Pamiątkę tego wydarzenia stanowi jednostronna plakietka. Na stronie głównej, po prawej stronie, na tle chmur widnieje data 1916/24 VII. Po lewej stronie znajduje się wieża ratusza, w lewym dolnym narożniku kartusz herbowy z orłem, a nad nim syrenka warszawska. Przy dolnej krawędzi widnieje napis: I RADA/ M. ST. WARSZAWY. Został on podkreślony gałązką oliwną⁷.

⁷ M. Dubrowska, *Pamiętki...*, op. cit., s. 53, poz. 81; *O niepodległą...*, op. cit., s. 47, poz. 157.

Kolejny medal odnosi się do wydarzeń dotyczących całej Polski. Przeciągające się działania wojenne wyczerpywały zasoby stron walczących. Dlatego też każda z nich starała się pozyskać dla potrzeb swoich armii społeczności ziem okupowanych. Nie inaczej było w przypadku ziem polskich. Okupowane przez wojska niemieckie tereny Rzeczypospolitej miały stać się kartą przetargową. W zamian za obietnicę utworzenia ograniczonego terytorialnie i politycznie Królestwa Polskiego, Niemcy liczyli na poparcie w walce z armią rosyjską. Aby uwiarygodnić swoje działania rządy Niemiec i Austro-Węgier wydały wspólną deklarację w tej sprawie, znaną jako Akt 5 Listopada. Tak ważki element gry politycznej nie mógł nie zostać upamiętniony. Autorem jednostronnej plakiety jest Jan Maleta. Na jej stronie głównej znajduje się lecący orzeł z koroną w dziobie na tle Wawelu, kolumny Zygmunta i wschodzącego słońca. Powyżej znajduje się napis PROKLAMACJA/ POLSKI/ 1916. U dołu widnieją dwie otwarte dłonie, a pomiędzy nimi napis 5/ LISTOPADA. Na odwrocie plakiety została zamocowana zapinka oraz sygnatura projektanta JAN MALETA⁸.

W kolejnym roku wojny – 1917 – środowiska patriotyczne miały okazję do szczególnej aktywności emisyjnej. Przyczynkiem do tych działań była przypadająca w tym roku 100. rocznica śmierci Tadeusza Kościuszki. Aktywność w tym względzie przejawiała głównie środowisko krakowskie, ale również na terenie Kongresówki rocznica ta doczekała swojego upamiętnienia w medalierstwie⁹.

Innym ważnym wydarzeniem tego roku było utworzenie 25 października 1917 roku Rady Regencyjnej w Królestwie Polskim¹⁰. Miała ona stanowić

⁸ 5 listopada 1916 roku na konferencji w Pszczynie władze dwóch głównych państw centralnych – Niemiec i Austro-Węgier wydały proklamację podpisaną przez generalnych gubernatorów von Beselera i Kuka, zawierającą obietnicę powstania Królestwa Polskiego pozostającego w niesprecyzowanej łączności „z obu sprzymierzonymi mocarstwami”. Nie nakreślono granic przyszłego państwa, a status określono jedynie jako „samodzielne”, a nie „niepodległe”. M. Dubrowska, *Pamiętki...*, op. cit., s. 61, poz. 103; *O niepodległą...*, op. cit., s. 50, poz. 175.

⁹ Zob. A. Kotecki, *Medale kościuszkowskie w zbiorach Muzeum Niepodległości w Warszawie*, „Niepodległość i Pamięć” 2015, R. 22, nr 3 (51), s. 311–348.

¹⁰ Rada Regencyjna została powołana 5 listopada 1917 r. Skład Rady został ustalony przez władze okupacyjne. Jej członkami byli: Zdzisław ks. Lubomirski, arcybiskup warszawski Aleksander Kakowski oraz ziemianin Józef Ostrowski. 3 stycznia 1918 r. Rada wydała Dekret o tymczasowej organizacji Władz Naczelnych w Królestwie

namiastkę suwerennej władzy, dlatego też fakt jej powołania doczekał się upamiętnienia w formie medalu autorstwa Jana Raszki. Również ten medal został wykonany w wiedeńskiej pracowni braci Schneider. Emitentem medalu był Komitet Poparcia Rady Regencyjnej. Został on pomysłany jako swoistego rodzaju cegiełka. Dystrybucję powierzono redakcji krakowskich „Wiadomości Numizmatyczno-Archeologicznych”. Jego wartość określono na 20, 30 i 50 koron. Część uzyskanego dochodu miała być przeznaczona na pomoc dla rodzin legionistów.

A.: Wizerunek tronującej Matki Boskiej z Jezusem na ręku. W prawej dłoni trzyma koronę. Przed tronem grupa ludzi – przedstawiciele różnych grup społecznych. Napis dookoła INTROMISYA RADY REGENCYJNEJ W WARSZAWIE 28 PAŹDŹ. ROKU 1917.

R.: Profile popiersi członków Rady. Napis w otoku ARCYBISKUP ALEKSANDER KAKOWSKI KSIĄŻĘ ZDZ. LUBOMIRSKI JÓZEF OSTROWSKI¹¹.

Następny, ostatni rok wojny również był obfity pod względem emisji medali o charakterze patriotycznym. Niemal każdy dzień przynosił wydarzenia godne trwałego upamiętnienia. Jednym z nich było oswobodzenie Krakowa. 31 października 1918 roku ostatnie oddziały armii austro-węgierskiej opuściły miasto. Z tej okazji wymieniony już wcześniej Jan Raszka przygotował projekt medalu, który wybito w wiedeńskim zakładzie braci Schröder.

Polskim. 11 listopada 1918 r. Rada przekazała zwierzchnią władzę cywilną oraz naczelné dowództwo nad Wojskiem Polskim Józefowi Piłsudskiemu, a następnie rozwiązała się 14 listopada tego roku.

¹¹ M. Dubrowska, *Pamiątki...*, op. cit., s. 101, poz. 225; J. Strzałkowski, *Medale...*, op. cit., s. 98, poz. 388.

A.: Na tle odchodzących oddziałów wojsk austro-węgierskich, widnieje postać wojownika z tarczą, na której umieszczony został polski orzeł.

R.: Panorama Wawelu z napisem umieszczonym w osi poziomej medalu – NA PAMIĄTKĘ OSWOBO/ DZENIA KRAKOWA/ OD ZABORCÓW/ 31 PAŹDZ. 1918¹².

Schyłek wojny to również niestety trudności życia codziennego, a szczególnie aprowizacyjne. Trudna sytuacja na rynku żywności legła u podstaw powstania czarnego rynku. Towarzyszyła temu galopująca inflacja. Oba czynniki stały się pożywką dla spekulantów. Dla ich napiętnowania i ośmieszenia wydane zostały dwa medale. Autorem pierwszego był Józef Chyliński, który prawdopodobnie był również jego emitentem. W górnej części medalu został wykonany otwór umożliwiający jego zawieszenie np. komuś na szyi, dla napiętnowania.

A.: Pośrodku znajduje się wyobrażenie świni, od której rozchodzą się promienie z wpisanymi nazwami produktów i ich cenami.

R.: Na całej powierzchni został rozmieszczony napis MEDAL/ WYBITY/ NA CHWAŁĘ/ SPEKULANTOM/ W 4TH ROKU WOJNY/ 1918¹³.

W przypadku drugiego, który ma charakter medalika, nie znamy niestety ani autora formy graficznej, ani emitenta.

A.: Pośrodku znajdują się trzy popiersia *en face* – od lewej chłopca, Żyda i szlachcica. Cała trójka została „zaciśnięta” pasem. Pod nimi, przy krawędzi znajduje się postać kobiety i mężczyzny z wzniesionymi ku górze pięściami.

¹² *O niepodległą...*, op. cit., s. 50, poz. 177; J. Strzałkowski, *Medale...*, op. cit., s. 105, poz. 423.

¹³ M. Dubrowska, *Pamiątki...*, op. cit., s. 136, poz. 329; J. Strzałkowski, *Medale...*, op. cit., s. 106, poz. 426.

Pomiędzy nimi napis OD GŁODUJĄCEJ/ WARSZAWY/ W HOŁDZIE/ 1918. Przy górnej krawędzi znajduje się napis półkolisty HEJ RAMIĘ DO RAMIENIA.

R.: Na całej powierzchni znajduje się drzewo z rozłożystą koroną. Wzdłuż krawędzi zostały wpisane towary z cenami¹⁴.

Istotnym wydarzeniem w dziejach odradzającej się Polski było utworzenie w latach I wojny światowej, za zgodą Rządu Republiki Francuskiej, Wojska Polskiego. Naczelny Komitet Narodowy powierzył jego sformowanie generałowi Józefowi Hallerowi. To właśnie te oddziały zostały nazwane Błękitną Armią, im oraz ich dowódcy został zadedykowany medal wykonany w 1919 roku. Jego autorem jest Antoni Madeyski, zaś miejscem wybicia Paryż.

¹⁴ J. Strzałkowski, *Medale...*, op. cit., s. 107, poz. 429; A. Więcek, *Dzieje...*, op. cit., s. 291.

A.: Na gładkim tle znajduje się profil generała zwrócony w prawo, w mundurze, bez nakrycia głowy. Po lewej stronie przy krawędzi znajduje się napis JENERAŁ JÓZEF HALLER.

R.: Całość powierzchni wypełnia maszerująca w zwartym szyku grupa żołnierzy z powiewającym nad nimi sztandarem z orłem w koronie. U dołu, na wydzielonym polu znajduje się napis WOJSKO POLSKIE/ WE FRAN-CYI/ MCMXVII–MCMXIX

Ten medal, podobnie jak inne z tego okresu z uwagi na nastroje patriotyczne w społeczeństwie doczekał się kilku wznowień, a także realizacji w różnych formatach. Podstawowa wersja miała średnicę 4,6 cm. W zbiorach warszawskich znajduje się również wersja medalu o dwukrotnie większej średnicy – 12,5 cm¹⁵.

U zarania II Rzeczypospolitej wiele medali miało na celu upamiętnienie wydarzeń związanych z końcem I wojny światowej. Do miary symbolu odradzenia urosła akcja rozbijania Niemców – żołnierzy jednostek stacjonujących w Warszawie. Przykładem upamiętnienia tego działania jest plakietka wydana niewątpliwie po roku 1919 – ROZBIJANIE NIEMCÓW W WARSZAWIE. Powstała w warszawskim Zakładzie Brązowniczym Ferenstein i Syn. Jej pierwowzorem była forma przygotowana przez Adama Zajferta, który był cyzelerem w tej firmie. Plakietka została wykonana jednostronnie w brązie o średnicy 18,3 cm. Na stronie głównej znajduje się zwrócona w prawo grupa żołnierzy w pozycji „do ataku”. Na czele kroczy

¹⁵ *O niepodległą...*, op. cit., s. 50, poz. 180–183; A.J. Szwaagrzyk, *Moneta, medal, order. Katalog wystawy własnych zbiorów numizmatycznych Biblioteki Zakładu Narodowego im. Ossolińskich – PAN*, Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk 1971, s. 208, poz. 25.

dowódca oddziału z szablą i pistoletem gotowym do strzału. Na ziemi znajdują się elementy niemieckiego wyposażenia żołnierskiego. U dołu, na rozdzielonym polu znajduje się napis 11 LISTOPADA 1918 r.¹⁶

Podstawowym elementem utrwalania odzyskanej niepodległości przez Rzeczpospolitą było uchwalenie 17 marca 1921 roku Konstytucji Rzeczypospolitej Polskiej. Z tej okazji wydany został medal, którego autorem był ponownie Janem Raszka. Medal został wyprodukowany w pracowni grawersko-medalerskiej Józefa Chylińskiego w Warszawie, o czym świadczy znajdująca się na rancie medalu punca.

A.: Przed wizerunkiem tronującej Matki Boskiej Częstochowskiej kłęczą trzy postaci reprezentujące trzy stany społeczne. W tle znajduje się orzeł z rozpostartymi skrzydłami.

R.: Na ozdobnej tablicy został umieszczony napis NA/ PAMIĄTKĘ/ UCHWALENIA/ KONSTYTUCJI/ 17. MARCA/ 1921¹⁷.

¹⁶ M. Dubrowska, *Medaliony i plakiety. Katalog zbiorów Muzeum Historycznego m. st. Warszawy*, Warszawa 2005, s. 79, poz. 155. Wg autorki informacje na temat historii powstania tej plakiety, pochodzą od rodziny A. Zajferta.

¹⁷ *O niepodległą...*, op. cit., s. 52, poz. 188; J. Strzałkowski, *Medale...*, op. cit., s. 117, poz. 483; A. Więcek, *Jan Raszka medale i plakiety*, Wrocław 1972, s. 58, poz. 98; tabl. XLI, s. 115.

Odradzanie się Rzeczypospolitej nie było procesem pokojowym. Zakończenie działań wojennych w Europie dla odbudowującego swoją niezależność państwa polskiego oznaczało jeszcze podjęcie walki o granice i utrwalenie niepodległości. Powstanie wielkopolskie na zachodzie, trzy powstania śląskie na południowym zachodzie, a na wschodzie krwawa wojna z Armią Czerwoną. Wszystkie te wydarzenia znalazły swoje odzwierciedlenie w sztuce medalierskiej.

Jeden z pierwszymi medalami z tego cyklu jest poświęcony I powstaniu śląskiemu. Autorem jest jeden z najaktywniejszych twórców medali swojej epoki – Jan Raszka. W twórczości tego artysty nie mogło zabraknąć tego tematu, co wynika choćby z faktu jego pochodzenia. Urodził się bowiem na Śląsku Cieszyńskim. W 1919 roku, dla upamiętnienia I powstania śląskiego przygotował medal **OBRONCOM ŚLĄSKA MCMXIX**. Jest to dwustronny medal o średnicy 4,5 cm, wybity w brązie.

A.: W kwadratowym polu znajduje się naga postać herosa z maczugą. W osi pionowej u góry napis **OBRONCOM**, u dołu **ŚLĄSKA**. Po bokach rozdzielony zapis daty rocznej **MCM – XIX**.

R.: W polu o kształcie rombu został umieszczony orzeł Piastów Śląskich. Pola boczne zostały wypełnione motywem liści dębowych¹⁸.

Kolejnym upamiętnieniem jest plakieta pochodząca z roku 1922. Powstała ona w chwili gdy ostatecznie została ukształtowana południowa i południowo-zachodnia granica RP, a więc po zakończeniu III powstania śląskiego, dlatego jej twórca, Jan Maleta mógł wpisać hasło **POLSKO! WRA-CA DO CIEBIE ŚLĄSK PIASTOWY**. Na stronie głównej znajduje się scena

¹⁸ *O niepodległą...*, op. cit., s. 51 poz. 185; J. Strzałkowski, *Medale...*, op. cit., s. 109, poz. 441; A.J. Szwagrzyk, op. cit., s. 113, poz. 20; A. Więcek, *Jan Raszka...*, op. cit., poz. 94, tabl. XXXIX, s. 113.

symbolicznego spotkania powitalnego żołnierzy polskich i mieszkańców Górnego Śląska. Rozgrywa się ona na tle kolumny Zygmunta symbolizującej Warszawę – Polskę – Macierz. Grupa Ślązaków została umieszczona na tle kominów fabrycznych. Pomiedzy tymi grupami znajduje się opromieniona głowa Matki Boskiej. Nad całością widnieje orzeł w koronie z rozpostartymi skrzydłami ogarniającymi całą Rzeczpospolitą. W rysunek zostały wpisane daty 20 III 1921 – plebiscyt na Śląsku, 3 V 1921 – III powstanie śląskie i czerwiec 1922 – włączenie części Górnego Śląska do Polski. Emitentem plakiety były dwie instytucje warszawskie, których nazwy zostały wypisane na odwrocie plakiety: „»Trud« Ska z OGR. ODP. w Warszawie al. Jerozolimskie 23, Polski Bank Handlowy Oddział w Warszawie ul. Próżna 3. Wszelkie prawa zastrzeżone”. Dla pełnej informacji należy jeszcze podać dane o wymiarach plakiety – 15,5 cm x 19,3 cm¹⁹.

Wojna polsko-bolszewicka przyniosła wiele ofiar po obu stronach frontu. W roku 1924, w czwartą rocznicę zwycięskiej kampanii roku 1920 i rok po zawarciu traktatu ryskiego, ostatecznie kształtującego wschodnią granicę Polski wydarzenia te zostały upamiętnione w medalu, którego autorem jest Mieczysław Lubelski, realizatorem – Mennica Warszawska.

A.: Postać leżącego żołnierza w hełmie oburącz obejmującego sztandar. Poniżej znajdują się daty MCMXVIII/MCMXX.

¹⁹ M. Dubrowska, *Medaliony...*, op. cit., s. 80, poz. 156; *O niepodległą...*, op. cit., s. 52, poz. 190.

R.: Pośrodku znajduje się napis POLEGŁYM/ CZEŚĆ, a nad nim orzeł z rozpostartymi skrzydłami i zawieszonym na szyi Krzyżem Virtuti Militari. Poniżej umieszczony został hełm z orzelkiem złożony na gałązkach dębu.

Medal ten został wykonany w kilku formatach, również w formie tablic pamiątkowych.²⁰

Najważniejszym elementem upamiętnienia ofiar poniesionych przez naród w czasie walk o niepodległość było zbudowanie pomnika – Grobu Nieznanego Żołnierza w arkadach pałacu Saskiego w Warszawie. Wydarzenie to miało miejsce w 1925 roku. Uroczystość znalazła swoje odzwierciedlenie w medalionie autorstwa A. Tyblewskiego. Na stronie głównej znajduje się scena, w której na skronie poległego młodzieńca z karabinem, anioł wkłada wieniec. Przy górnej krawędzi znajduje się napis ŻOŁNIERZOWI NIEZNANEMU/ W HOŁDZIE. Wykonanie tej plakiety zostało zlecone firmie A. Tyblewskiego – Pracowni Artystyczno-Cyzelerskiej oraz Wytwórni Galanterii Metalowej w Warszawie. Plakietka ma średnicę 13 cm²¹.

Upamiętnieniu wydarzeń I wojny światowej w latach 1918–1939 służyło również organizowanie imprez o charakterze patriotycznym. Jedną z nich były rajdy marszowe. Wydarzenia te wzbogacała również edycja medali. W sierpniu 1926 roku odbyły się III Zawody Marszowe Związku Strzeleckiego na trasie z Krakowa do Kielc. Miały one upamiętnić wymarsz z krakowskich Oleandrów I Kadrowej do Kielc, w celu wywołania ogólnopolskiego powstania i tą drogą odrodzenia Rzeczypospolitej. Wydarzenie to

²⁰ *O niepodległą...*, op. cit., s. 51, poz. 186; J. Strzałkowski, *Medale...*, op. cit., s. 115, poz. 475; A. Więcek, *Dzieje...*, op. cit., s. 319.

²¹ M. Dubrowska, *Medaliony...*, op. cit., s. 80, poz. 157.

upamiętnił niewielki, bo o średnicy zaledwie 3 cm dwustronny medal, który w części górnej został zaopatrzony w uszko umożliwiające zawieszenie. Instytucją sprawcą powstania medalu był niewątpliwie organizator zawodów, Związek Strzelecki.

A.: W okrągłym polu znajduje się orzeł strzelecki obwiedziony wieńcem. W części górnej, na wstędze widnieje data 6 VIII 1926, a w części dolnej napis KRAKÓW – KIELCE.

R.: W centralnie umieszczonym okrągłym polu znajduje się karabin skrzyżowany z szablą. Całość została obwiedziona podwójnym otokiem z napisem: III ZAWODY MARSZOWE ZWIĄZKU STRZELECKIEGO, a w drugim wierszu: MARSZ SZLAKIEM KADRÓWKI.

Najważniejszą rocznicą w latach 1918–1939 był oczywiście dzień 11 listopada. W roku 1928 przypadała 10. rocznica odzyskania niepodległości, dlatego też nie mogło zabraknąć upamiętniającego to wydarzenie medalu. Inicjatorem jego powstania było Towarzystwo Popierania Wytwórczości Polskiej w Warszawie, a autorem Józef Aumiller. Opracował on medal, który w całej swej wymowie graficznej nawiązuje do wydarzeń związanych z odzyskaniem niepodległości.

A.: Na gładkim tle znajduje się portret Józefa Piłsudskiego – profil zwrócony w lewo. Napis przy krawędzi JÓZEF PIŁSUDSKI MARSZAŁEK.

R.: Widnieje tutaj mapa II Rzeczypospolitej z zaznaczonymi miastami wojewódzkimi. Nad nią zostały wpisane graniczne daty roczne – 1918–1928. Napis dookoły: W DZIESIĄTĄ ROCZNICĘ ODRODZENIA POLSKI²².

²² M. Dubrowska, *Medaliony...*, op. cit., s. 57, poz. 88; J. Strzałkowski, *Medale...*, op. cit., s. 140, poz. 599.

Wśród medali upamiętniających walkę o utrwalenie niepodległości są również poświęcone ludziom związanym z tymi wydarzeniami. Trzeba tu jednocześnie pamiętać, że niemal zawsze były to medale, które przypominały nie tylko osobę, ale i wydarzenia, w których ona uczestniczyła. Z oczywistych względów postacią najczęściej ukazywaną w tamtym czasie był marszałek Józef Piłsudski.

Jeszcze podczas I wojny światowej powstał medal, którego autorem jest Stanisław Roman Lewandowski. Medal został wybity w Wiedniu, w roku 1916.

A.: Na gładkim tle znajduje się popiersie Józefa Piłsudskiego zwrócone w prawo. Po bokach został umieszczony napis – po lewej JÓZEF/ PIŁSUDSKI/ WÓDZ, a z prawej LEGIONÓW POLSKICH.

R.: Alegoryczny rysunek przedstawiający postać ze skrzydłami husarskimi wspierającą się na tarczy z orłem strzeleckim. U jej stóp leży smok, a po bokach white kopia i miecz, na których zostały zawieszony wieńce. Wizja graficzna została dopełniona napisem PRAWEM/NA-SZEM – DZIŚ/ LUB JUTRO, a w otoku: ZMARTWYCHWSTANIE DASZ JE PANIE.

Medal został przygotowany z okazji wizyty brygadiera Józefa Piłsudskiego w Krakowie 8 października 1916 roku, podczas której został mu wręczony²³.

Kolejne prace powstawały już w niepodległej Polsce. Jednym z najpłodniejszych autorów tego okresu był Józef Aumiller²⁴. Jest on twórcą, którego

²³ M. Dubrowska, *Pamiętki...*, op. cit., s. 26, poz. 1; *O niepodległą...*, op. cit., s. 47, poz. 158; J. Strzałkowski, *Medale...*, op. cit., s. 89, poz. 303.

²⁴ Józef Aumiller – ur. 15. 03.1892 r., zm. 20.06.1963 r. Polski medalier, rzeźbiarz,

na podstawie ilości stworzonych medali z wizerunkiem marszałka nazwać by można „nadwornym medalierem”. Dowodzi tego ilość powstałych w jego pracowni medali i plakiet, a także ich popularność w polskim społeczeństwie.

W 1930 roku przygotował medal niemal identyczny jak ten z roku 1928. Jedyłą różnicą jest dookołny napis znajdujący się na rewersie **MĘSTWEM ŻOŁNIERZA WYSIŁKIEM NARODU GENIUSZEM WODZA**²⁵.

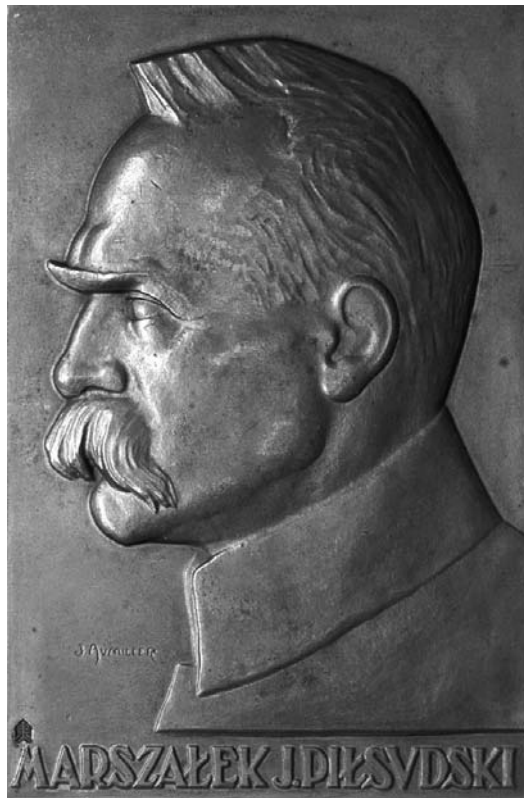
W latach 1926–1930 Mennica Warszawska wybiła cykl plakiet poświęcony wybitnym Polakom. Już wówczas jej kierownikiem był Józef Aumiller.

projektant znaczków pocztowych. Absolwent Szkoły Sztuk Stosowanych i Szkoły Sztuk Pięknych w Warszawie. Do 1925 r. prowadził własną pracownię. W latach 1925–1933 był kierownikiem artystycznym Mennicy Państwowej w Warszawie. Od 1951 r. profesor Akademii Sztuk Pięknych w Warszawie.

²⁵ J. Strzałkowski, *Medale...*, op. cit., s. 136, poz. 678.

On też jest autorem jednej z pierwszych plakiet z tego cyklu. Na gładkim tle znajduje się profil popiersia marszałka w kurtce legionowej, bez nakrycia głowy, zwrócony w lewo. Wzdłuż dolnej krawędzi widnieje napis: **MAR-SZAŁEK J. PIŁSUDSKI**. Plakiety te były wręczane przy różnych okazjach, stanowiły nagrody lub wyróżnienia, o czym świadczą wykonane na odwrocie grawerunki. W tym przypadku była to nagroda o charakterze sportowym i patriotycznym: **K.S. „ISKRA”/ E. MICHALAKOWI/ ZA UDZIAŁ/ W SZTAFECIE KOLARSKIEJ/ BELWEDER – SOWINIEC/ 12/ V/ 1936**²⁶.

W tym samym roku i przez tego samego autora została przygotowana kolejna plakieta z podobizną marszałka. Tym razem instytucją sprawczą było Towarzystwo Popierania Wytwórczości Polskiej. Widnieje na niej profil popiersia zwrócony w lewo. Po lewej stronie przy krawędzi widać napis:

²⁶ M. Dubrowska, *Medaliony...*, op. cit., s. 57, poz. 85; J. Strzałkowski, *Plakiety Mennicy w Warszawie 1926–1939*, Warszawa 1983, s. 18, poz. 5.

JÓZEF PIŁSUDSKI, a przy prawej krawędzi MARSZAŁEK. Na wyjątkowość tej plakiety ma niewątpliwie wpływ jej rozmiar – średnica wynosi 33 cm i może być również klasyfikowana jako płaskorzeźba odlana w brązie.

Z pracowni tego samego artysty wyszła jeszcze jedna plakieta o znacznych rozmiarach z wizerunkiem marszałka Piłsudskiego. Jej średnica wynosi 50 cm. Również na niej znajduje się profil zwrócony w lewo. Różnica w stosunku do poprzedniej dotyczy nie tylko rozmiaru, ale również stroju uwiecznionej postaci. W tej wersji widoczne są elementy kurtki mundurowej – kołnierz oraz fragment naramiennika, na których zostały uwidocznione oznaczenia stopnia marszałka Wojska Polskiego. Są to dwie skrzyżowane buławy oraz wężyk generalski.

W następnym roku ten sam autor przygotował plakiety, która została opublikowana w licznych formatach, począwszy od niewielkich, kameralnych, po tablice umieszczane w latach międzywojennych na budynkach użyteczności publicznej²⁷. Plakieta ma kształt prostokątny, a jej kompozycja została założona na jego krótszym boku. W części górnej znajduje się medalion z profilem głowy Piłsudskiego zwróconym w lewo. Poniżej został umieszczony tekst autorstwa Waława Gąsiorowskiego:

²⁷ Tablica taka znajdowała się w latach międzywojennych m.in. na budynku magistratu w Gdyni.

WSKRZESICIEL PAŃSTWA POLSKIEGO I WÓDZ/ ARMJI POLSKIEJ MARSZAŁEK JÓZEF PIŁSUDSKI/ URODZONY W ZIEMI WILEŃSKIEJ, ZESŁANY NA SYBIR/ W 19-TYM R. ŻYCIA. PO POWROCIE WSTĄPIŁ DO P.P.S./ W 1905 R. ZORGANIZOWAŁ WALKĘ ZBROJNĄ Z CARATEM/ POTEM STWORZYŁ ZWIĄZEK STRZEL. – Z NIM WYRUSZYŁ/ Z KRAKOWA 6/ VIII. 1914 R. NA OSWOBODZENIE ZABORU/ ROSYJ. – PO OPUSZCZENIU PRZEZ MOSKALI RUBIEŻY/ RZECZP., SKIEROWAŁ WSZYSTKIE SIŁY PRZECIW NIEM-/ COM I AUSTRIAKOM. – 20 VII 1917 R. WYWIEZIONY DO/ MAGDEBURGA. WRÓCIŁ W LISTOP. 1918 R. I 11-GO T. M. OBJĄŁ/ WŁADZĘ NAD WSKRZESZENIEM PAŃSTW. – STWORZYŁ RZĄD/ ZWOŁAŁ SEJM USTAW., ORĘŻEM WYKREŚLIŁ GRANICE POL-/ SKI... – OD 1926 R. DAŻY/ CAŁĄ POTĘGĄ SWEJ WOLI DO NAPRAWY KONSTYTUCJI./ JEGO GENIUSZ POZWOLIŁ NARODOWI POLSKIEMU DO-/ KONAĆ W KRÓTKIM CZASIE OLBRZYMIEGO DZIEŁA. STA-/ WIANE JEMU POMNIKI SĄ JEDNOCZEŚNIE POMNIKAMI/ MIŁOŚCI OJCZYZNY!

Poniżej znajduje się podpis Wacław Gąsiorowski. Do odwrotnej strony została zamocowana zawiasowo podpórka umożliwiająca ustawienie plakiety²⁸.

²⁸ J. Strzałkowski odnotowuje 8 formatów plakiety, od 27 mm x 16mm do 880 mm x 330 mm. Zob. J. Strzałkowski, *Plakiety...*, op. cit., s. 29–30, poz. 41.

Serię medalowych wizerunków Józefa Piłsudskiego z lat 30. XX wieku wieńczy niewielki, jednostronny medalik o średnicy 3,5 cm. Jego autorem podobnie, jak w poprzednim przypadku, jest J. Aumiller. Widnieje na niej profil marszałka w mundurze. Na rewersie znajduje się wieniec z gałązek oliwnych i laurowych.

Obok marszałka Piłsudskiego, postacią związaną z walką o odzyskanie niepodległości i uwiecznioną na medalach jest gen. Józef Haller. Jego wizerunek był najczęściej powiązany z Błękitną Armią, czyli polskimi oddziałami formowanymi we Francji.

Pierwszy z posiadanych przez Muzeum Niepodległości medali pochodzi z roku 1915. Jest to jednostronna prostokątna plakietka zaprojektowana przez Kazimierza Chudzińskiego. Na jej stronie głównej znajduje się profil popiersia generała zwrócony w lewo. Nad nim znajduje się napis JÓZEF HALLER PUŁKOWNIK LEGIONÓW POLSKICH. Plakietka, tak jak i inne z tego czasu została wykonana w Wiedniu²⁹.

²⁹ *O niepodległą...*, op. cit., s. 46, poz. 153.

Bardzo podobna plakietka została wydana w kolejnym roku toczącej się wojny światowej. Tym razem na prostokątnej plakiecie znajduje się popiersie generała w mundurze zwrócone w prawo, a nad nim napis GENERAŁ BRONI JÓZEF HALLER. Medal jest sygnowany „A. Chudziński Zakopane 1916”. W przypadku tej sygnatury należy wyjaśnić, że została popełniona pomyłka. Otóż autorem jest Kazimierz Chudziński. Trudno w tej chwili jednoznacznie odpowiedzieć jak doszło do tej pomyłki³⁰.

W przytoczonej już wcześniej serii plakiety odnoszących się do postaci znajduje się również wykonana dla upamiętnienia Ignacego Jana Paderewskiego. Jej autorem jest także Józef Aumiller. Na stronie głównej, na gładkim tle znajduje się profil popiersia. I.J. Paderewskiego zwrócony w prawo. Poniżej, na wydzielonym pasku widnieje napis: IGNACY PADEREWSKI³¹

³⁰ *O niepodległą...*, op. cit., s. 48, poz. 162.

³¹ M. Dubrowska, *Medaliony...*, op. cit., s. 55, poz. 80–81; J. Strzałkowski, *Plakiety...*, op. cit., s. 19, poz. 7; A. J. Szwagrzyk, op. cit., s. 122, poz. 13.

Politykiem zasługującym na utrwalenie w formie metalowej plakiety był również Ignacy Daszyński. W kolekcji warszawskiego Muzeum Niepodległości znajduje się płaskorzeźba – plakietka z profilem półpostaci mężczyzny w garniturze, zwrócona w lewo. Inicjatorem jej powstania w latach 30. XX wieku był krakowski Oddział OMTUR. Jej wykonanie powierzono znakomitemu rzeźbiarzowi Xaweremu Dunikowskiemu.

Wśród osób upamiętnionych w medalach były postaci historyczne, które odegrały znaczącą rolę zarówno w historii lokalnej, jak również w skali całego kraju. Zapewne do takich należy zaliczyć inicjatora i przywódcę trzech powstań śląskich Wojciecha Korfatego. Po roku 1921 powstała plakietka o nieregularnym kształcie (zbliżonym do owalu) o wymiarach 17 cm x 17,5 cm. Głównym jej elementem jest przedstawienie profilu popiersia Wojciecha Korfatego zwróconego w lewo. U dołu widnieje gałązka oliwna. W tle, po lewej stronie widoczne są zabudowania fabryczne Górnego Śląska. Po prawej warszawska kolumna Zygmunta. Całość wieńczy orzeł z rozpostartymi skrzydłami, którymi obejmuje i zamyka obrys plakiety stanowiąc jednocześnie jej obramowanie. Przy dolnej krawędzi po prawej stronie znajduje się napis PLEBISCYT/ 26 III 1921.

Warto również w tym miejscu wspomnieć osobę wiceprezydenta miasta Lwowa z roku 1915. Bezpośrednim powodem jego uwiecznienia była troska o miasto i jego mieszkańców podczas okupacji rosyjskiej. Twórcą dwustronnego medalu jest Jan Raszka, który wybił go w zakładzie braci Schneider w Wiedniu. Instytucją, która zainicjowała jego powstanie był Naczelny Komitet Narodowy (NKN).

A.: Popiersie mężczyzny zwrócone $\frac{3}{4}$ w lewo. Tło stanowi zarys panoramy miasta. Nad nią napis: TADEUSZOWI RUTOWSKIEMU.

R.: Kompozycja słowno-graficzna. W części górnej znajduje się herb miasta Lwowa obwiedziony owalnym wieńcem. Po bokach zwisają zerwane kajdany uzupełnione datami 3 IX 1914 – 22 VI 1915. Poniżej napis OBROŃCZY I OPIEKUNOWI LWOWA NKN³².

W odniesieniu do tego tematu w medalierstwie, warto jeszcze zwrócić uwagę na medal, którego bohaterem jest marszałek Francji i Polski Ferdinand Foch. Tej postaci również, w interesującym nas czasie, poświęcono jeden medal. Okazją do jego wydania było odsłonięcie pomnika innego, wspólnego dla obu narodów marszałka – księcia Józefa Poniatowskiego³³.

³² *O niepodległą...*, op. cit., s. 46, poz. 154; J. Strzałkowski, *Medale...*, op. cit., s. 87, poz. 331.

³³ Autorem pomnika jest duński rzeźbiarz Bertel Thorvaldsen. Uroczystość odsłonięcia pomnika w Warszawie na placu Saskim 3 maja 1923 r. odbyła się niemal 100 lat po jego odlaniu. Uczestniczył w niej marszałek Foch i z tej właśnie okazji został wydany wspomniany medal.

Medal ten stanowi jedną z czterech wersji, wykonanych w związku z tą uroczystością. Jego autorem jest Stanisław Kazimierz Ostrowski, zaś wykonawcą zakład Jana Kendlera. Dla prezentowanego tutaj opracowania znaczącym elementem jest rewers.

A.: Pomnik ks. Józefa Poniatowskiego, a po bokach data 3 V – 1923 r. Poniżej znajduje się napis: ODSŁONIĘCIE POMNIKA W WARSZAWIE. Napis w otoku: NACZELNY WÓDZ WOJSK POLSKICH XIĄŻĘ JÓZEF PONIATOWSKI MARSZAŁEK FRANCYI.

R.: Profil popiersia mężczyzny w mundurze, bez nakrycia głowy, zwrócony w lewo. Wizerunek rozdziela napis F. FOCH, a pod nim znajdują się dwie skrzyżowane buławy marszałkowskie. Napis dookolny: MARSZAŁEK FRANCYI I POLSKI 3 MAJA 1923 W WARSZAWIE³⁴.

Przedstawione powyżej medale stanowią jedynie fragment kolekcji medalierskiej Muzeum Niepodległości w Warszawie. Są one formą upamiętnienia wydarzeń i osób z nimi związanych, które doprowadziły do odrodzenia niepodległego państwa polskiego. Część powstała jeszcze w czasie I wojny światowej i jest związana z koniunkturalną polityką zaborców w stosunku do sprawy polskiej. Pozostałe powstały już w latach 1918–1939 i są rodzajem pamiątek uświetniających te wydarzenia.

Andrzej Kotecki

³⁴ J. Strzałkowski, *Medale...*, op. cit., s. 121, poz. 507.

Bibliografia

Dubrowska M., *Medaliony i plakiety. Katalog zbiorów Muzeum Historycznego m. st. Warszawy*, Warszawa 2005.

Dubrowska M., *Pamiątki I wojny światowej w Muzeum Historycznym m. st. Warszawy. Zbiór Krzysztofa Klingera*, Warszawa 1994

Pałaszewska M., [oprac.] *O niepodległą Polskę*, Muzeum Niepodległości w Warszawie, Warszawa 2005.

Strzałkowski J., *Medale polskie 1901–1944*, Warszawa 1981.

Strzałkowski J., *Plakiety Mennicy w Warszawie 1926–1939*, Warszawa 1983.

Szwagrzyk A.J., *Moneta, medal, order. Katalog wystawy własnych zbiorów numizmatycznych Biblioteki Zakładu Narodowego im. Ossolińskich – PAN*, Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk 1971.

Więcek A., *Dzieje sztuki medalierskiej w Polsce*, Kraków 1972.

Więcek A., *Jan Raszka medale i plakiety*, Wrocław 1972.